

Om het behoud van het Białowieżawoud

Onno de Bruijn

Op de grens van Polen en Wit-Rusland ligt het immense Białowieżawoud. Het is het best bewaard gebleven laaglandoerbos in Europa. Er zijn uitgestrekte eiken-lindenbossen, maar ook oude grove dennen-fijnsparrenbossen. In dit gebied leven Wisenten, Wolven, Lynxen en Elanden, maar ook ruim tweehonderd broedvogelsoorten waaronder negen soorten spechten en negen soorten uilen. Het Poolse deel is 580 km² (waarvan 57 km² strikt reservaat). Dit deel wordt massaal bezocht, ook door toeristen uit West-Europa. Het woud aan de Wit-Russische kant is maar liefst 1770 km², waarvan 570 km² strikt reservaat. Dit deel is veel minder bekend en de bezoekers komen doorgaans nauwelijks verder dan een kleine toeristische zone aan de rand van het bos. Door een grensoverschrijdend project had ik in de jaren 1998-2010 gelegenheid meer dan twintig keer het Wit-Russische deel van het woud – de Belovezhskaya Pushcha – te bezoeken. Dat deel mocht ik met speciale vergunningen tot in alle uithoeken verkennen.

Puszcza Białowieska: het Poolse deel

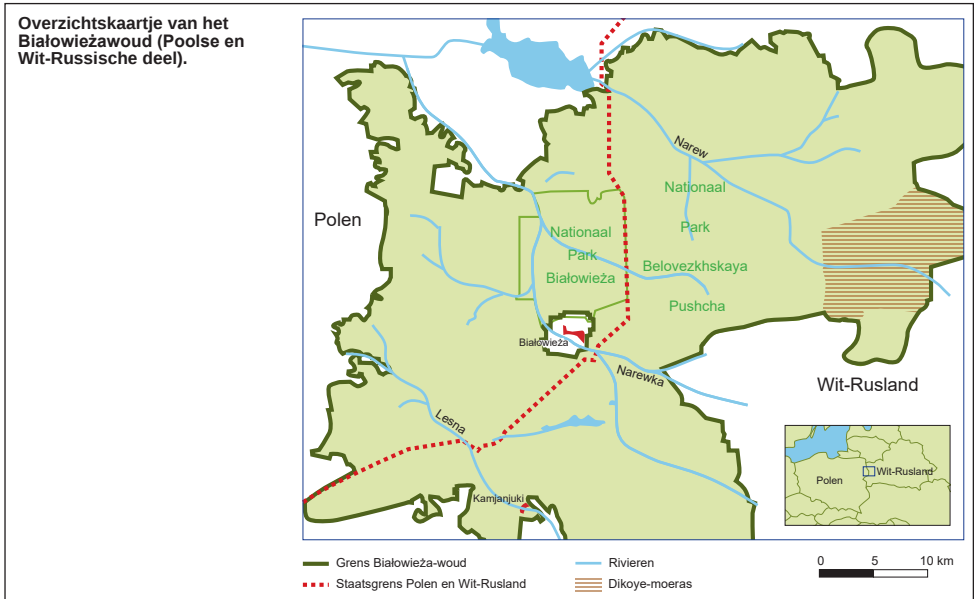
In september 1976 bezocht ik het Poolse deel van het Białowieżawoud voor het eerst, samen met een medestudent. Wij wilden erg graag het laatste oerbos in het Midden-Europese laagland beleven. Bij onze komst in Białowieża toonde het woud zich in magistrale herfstkleuren. Toentertijd waren bezoekers uit West-Europa nog niet gewoon.

We kregen een hartelijke ontvangst van de lokale autoriteiten en werden ingekwartierd in het Geobotanisch Instituut. De directeur van het Natuurhistorisch Museum was dr. Cz. Okołów. Hij toonde ons persoonlijk de grote museumcollectie. Wij vergaapten ons aan een paartje opgezette Laplanduilen *Strix nebulosa*, dat volgens zeggen tientallen jaren geleden bemachtigd was in het Wit-Russi-

Oerbos in het Wit-Russische deel van het Białowieżawoud.

Foto: Jan Elfink.

sche deel van het woud. Wij kregen officiële vergunning om het Białowieża Nationale Park een hele week per fiets te verkennen – een privilege dat thans nagenoeg ondenkbaar is. Het park is een strikt reservaat zonder menselijk ingrijpen. Het omvat zeer oude loof- en naaldbosopstanden met vele woudreuzen en onderscheidt zich van het beheerde deel van het woud door het vele dode hout (zowel in liggende als staande vorm) waaraan vele zeldzame organismen gebonden zijn. De dagen daarna doorkruiste ik het wilde oerbos in mijn eentje. In oude eiken-lindenbossen zag ik vele Middelste Bonte Spech-

ten *Leiopicus medius*. Ook ontdekte ik een paartje Witrugspechten *Dendrocopos leucotos* pikkend in dode takken van een eeuwenoude eik. Deze specht is een kensoort van het Midden-Europese oerwoud, die vrijwel overal zeer zeldzaam geworden is vanwege zijn behoefte aan vele oude stervende en dode loofbomen. Het strikte reservaat (ruim 5000 ha) herbergt ongeveer 40-45 broedparen. De moeilijkst te vinden specht bleek de mysterieuze Drieteenspecht *Picoides tridactylus* te zijn. Uiteindelijk vond ik een fraai mannetje (met gele bovenkop) in een groep oude Fijnsparren nabij het beekdal van de Orłowska. Het

Toegangspoort tot het Nationale Park in het Poolse deel van het Białowieżawoud.
Foto: Onno de Bruijn.

Nat elzenbroek in het voorjaar.
Foto: Jan Elfrink.

Białowieżawoud herbergt de grootste populatie van het Europese laagland. Deze soort bereikt zijn grootste dichtheid daar in het strikte reservaat met 40-50 broedparen. Op een rustige herfstmiddag zag ik een Hazelhoen *Bonasa bonasia* langdurig baden in het intieme beekdalletje van de Orłowka. Op andere dagen bezochten wij verschillende delen van de Puszcza Białowieska buiten het Nationale Park. Wij wandelden door de ‘houten dorpjes’ Pogorzelce, Teremiski en Budy en bewonderden het met veel vakmanschap gemaakte houtsnijwerk. Ook verlustigden

wij ons aan de rijkdom aan bloemen in de hooilanden bij Pogorzelce langs de Narewka. We spraken met plaatselijke boeren en kregen daardoor begrip van hun problemen om economisch te overleven in het nog steeds bestaande traditionele landbouwsysteem. Niet ver van Teremiski ontmoetten wij op een prachtige avond voor het eerst Wisenten in het wild. Het leken haast geesten zoals ze in het dichte woud opgingen.

Dwerguilen en Ruigpootuilen

Wij waren blij met die waarneming van

Vrouwkje van de Witruigspecht.
Foto: Przemysław Bielicki.

Mannetje van de Drieteenspecht.
Foto: Przemysław Bielicki.

Ruigpootuil in nestholte.
Foto: Przemysław Bielicki.

Wisenten, want die te zien in het dichte bos is een niet alledaagse beleving. Ook op diverse volgende tochten bemerkte ik, dat het woud zijn geheimen niet gemakkelijk prijsgeeft. Niet voor niets schrijven Gooders & Van den Berg (1989) in hun boek over Białowieża: '... er zijn in het bos open plekken, moerassen en parkachtige landschappen, die tezamen meer dan tweehonderd vogelsoorten herbergen. Hoewel hiertoe arenden, uilen, kraanvogels en spechten behoren, slaagt een bezoeker er meestal niet in de interessantste soorten te zien en dat geldt ook voor de Wisent'. De beste kans op Wisenten heeft men in de winter, als ze in groepen verzameld zijn. Zo zag ik in een besneeuwd bos wel eens veertig Wisenten bijeen. De Schreeuwarend *Clanga pomarina* is algemeen, maar de Slangenarend *Circus gallicus* is zeer schaars. Rond 1980

broedden nog wel 60-70 paren Schreeuwarenden in en rond de Puszcza Białowieska, maar de stand is inmiddels gehalveerd. Oorzaak is het verlaten van de hooilanden door de boeren; deze graslanden verruigen en groeien dicht en gaan zo verloren als jachtgebied voor de Schreeuwarend, die bij voorkeur te voet op muizen en kikkers jaagt. In de jaren tachtig van de vorige eeuw broedden onregelmatig één tot twee paartjes Slangenarenden in het Poolse deel in hoogveen-dennenbos, daarna niet meer. Zelf zag ik ééns (juni 1980) een paartje Slangenarenden boven het dorp Białowieża. Bastaardarenden *Clanga clanga* broeden niet aan de Poolse kant van het woud door het ontbreken van uitgestrekte moerassen. Dankzij kennismaking met lokale gidsen van de Noord-Podlasische Vereniging van Vogel-

Drie jonge Dwerguilen.
Foto: Przemysław Bielicki.

bescherming (PTOP) lukte het wat meer te weten te komen over uilen in het Białowieżawoud; deze soortgroep heeft al heel lang mijn bijzondere belangstelling. Wij slaagden erin de Dwerguil *Glaucidium passerinum* in de schemering in beeld te krijgen door zijn zang na te bootsen. De populatie bestaat hier uit 40-50 paren, waarvan de meeste in het strikte reservaat broeden en in het landschapsreservaat langs de weg Hanowka-Białowieża. De soort is gebonden aan oude fijnsparrenbossen, bij voorkeur waar deze grenzen aan halfopen plekken; dit miniatuuruiltje broedt meestal in holen van bonte spechten. De Dwerguil laat zich soms ook overdag zien als hij zit te zonnen of op jacht is naar kleine vogels (die fel alarmeren als hij in de buurt is). Heel wat lastiger is de Ruigpootuil *Aegolius funereus* te observeren: deze muizenjager heeft een strikt nachtelijke levenswijze. Er komen 30-50 paren Ruigpootuilen in het Poolse deel van het Białowieżawoud voor, de meeste in het beheerde deel van het bos. Op een lange nachtelijke fietstocht hoorden wij rond middernacht een Ruigpootuil roepen in een zeer oud grove dennen-fijnsparrenbos langs de Jagiellońska Droga. Pas twintig jaar later kreeg ik de soort echt in beeld: zittend in de opening van de nestholte, een oud hol van de Zwarte Specht *Dryocopus martius* in een dikke Grove Den in dezelfde oude bosopstand!

Twee kaarten voor één bos

Omstreeks 1994 lieten leden van de PTOB mij een interessante kaart (schaal 1:50.000) van de Puszcza Białowieska zien, die zij uitgegeven hadden. Behalve de verschillende bostypen was veel interessante informatie op de kaart bijeengebracht over natuur- en cultuurwaarden van het woud. Op deze wijze hoopten zij de publieke aandacht te wekken voor de unieke waarden van dit gebied. Het bestuur van de PTOB vertelde mij van een nieuw ambitieus project, dat het hoopte te kunnen realiseren in samenwerking met de Wit-Russische Bond van Vogelbescherming (ZBTAP, nu APB). Dit project was erop gericht om te proberen een vergelijkbare kaart te maken van het veel grotere Wit-Russische deel van het woud: de Belovezhskaya Pushcha. Dit was 'terra incognita' en een dergelijke kaart zou zeer welkom zijn om een indruk te krijgen van het karakter en de ecologische waarden van dat territorium. Aan het werk waren de nodige moeilijkheden verbonden, ook al omdat het Wit-Russische

deel van het woud gerekend wordt tot strategisch grensgebied en daardoor met de nodige geheimzinnigheid is omgeven: de laatste gedetailleerde openbare kaart (van het toen nog onverdeelde woud) dateerde van 1902... Ik beloofde te proberen in Nederland fondsen bijeen te brengen voor dit project. Uiteindelijk fourneerde mijn werkgever, Vereniging Natuurmonumenten, de benodigde som. Na veel moeilijkheden verscheen de kaart (1:50.000) dan toch in april 1998. Voor de eerste maal was het mogelijk het Białowieżawoud in zijn geheel te overzien. De Belovezhskaya Pushcha zag er nog indrukwekkender uit dan ik verwacht had, met zijn uitgestrekte oude bossen doorsneden door kleine riviertjes en met grote moerassen aan de oostkant (Arłowa-, Gluboka- en Dikoiemoeras). Er huisden daar populaties van de wereldwijd bedreigde Waterrietzanger *Acrocephalus paludicola* zoals de tekst op de achterzijde van de kaart aangaf. Er zouden nog Auerhoenders *Tetrao urogallus* voorkomen, die rond 1990 in het Poolse deel uitgestorven zijn. Verder zouden er Oehoes *Bubo bubo* broeden in het Wit-Russische deel van het woud evenals de nog veel zeldzamere

Ooievaarskolonie in grote populier nabij Babiniec (Wit-Rusland).
Foto: Onno de Bruijn.

Laplanduil *Strix nebulosa*. Wat een uitdaging om te proberen deze zeldzaamheden van het Midden-Europese laaglandwoud te vinden. Ook om kennis op te doen over hun biotoop en de manier waarop wetenschappers en autoriteiten van het Nationale Park 'Belovezhskaya Pushcha' deze bijzondere soorten – al dan niet – bestuderen en beschermen.

Belovezhskaya Pushcha: het Wit-Russische deel

In mei 1998 bezocht ik voor het eerst de Belovezhskaya Pushcha. Ik benutte de mogelijkheid van een reis georganiseerd door een kleine organisatie, Ecotourist Services. Deze had de ingewikkelde logistiek van een bezoek aan de Pushcha (visum, transport, gidsen, vergunningen) weten te regelen. Wij werden geïnstalleerd in een hotel in Kamenyuki, het administratieve en toeristische centrum aan de zuidrand van het Nationale Park. In het park zelf werden we gegidst door de ornitholoog van het park. Hoewel wij slechts kort daar waren, konden we een paar Zeearenden *Haliaeetus albicilla* bij hun nest observeren, Schreeuwarenden en een Zwarte Ooievaar *Ciconia nigra* bij de twee meertjes in de vallei van de Piereveloka, alsmede een Slangenarend boven een trilveenmoeras vol met zingende Waterrietzangers aan de rand van de uitgestrekte Dikoïemoerassen. De Pushcha leek mij nog indrukwekkender toe dan ik mij had voorgesteld en ik verlangde ernaar terug te keren naar dit wondermooie gebied. Het jaar daarop bezocht ik opnieuw het gebied, nu in mijn eentje. Na de nodige discussies verkreeg ik uiteindelijk toestemming van de algemeen directeur V.P. Zhukov en het hoofd van de wetenschappelijke afdeling om onderzoek te doen in het Nationale Park. Dit hield een speciale vergunning in om zowel overdag als 's nachts alle delen van de Pushcha te bezoeken: inclusief de grenszone en de strikte reservaten, uitgestrekte gebieden die anders (wettelijk) voor alle bezoekers gesloten zijn. Om dit effectief te kunnen realiseren, kreeg ik dezelfde gids mee als vorig jaar. Nooit tevoren heb ik zo'n woudloper meegemaakt. Hij scheen letterlijk elke uithoek van het enorme gebied te kennen inclusief de uitgestrekte 'wilderniszones'. Dankzij steun van opperhoutvester Smoktunovitch konden wij logeren in de noordelijke boswachterij Jazvinskaje, 60 km (!) diep het gebied in. Vandaar uit konden wij verborgen uithoeken exploreren. Er werd speciaal voor mij een

Jonge Zwarte Ooievaars op nest in dennenbos.
Foto: Nicolai Cherkas.

expeditie georganiseerd om één der laatste baltsplaatsen van het Auerhoen diep in het woud te kunnen bezoeken. Die tocht begon bij pittige vorst om drie uur 's nachts achter op de motor van een lokale boswachter. Om halfvijf 's ochtends hoorden wij de merkwaardige en onmiskenbare zang van drie Auerhannen, die baltten in een hoogveen-dennenbos diep in het woud. Met op de achtergrond in de verte het geluid van koerende Korhanen *Lyrurus tetrix* en een roepende Ruigpootuil. Overdag bezochten wij verschillende delen van de Belovezhskaya Pushcha en zochten geschikte boscomplexen af op nesten van roofvogels en Zwarte Ooievaars, daarbij geholpen door het bospersoneel. Wij stelden in totaal achttien tot twintig territoria vast van de Zwarte Ooievaar. De verspreiding van deze heimelijke bosbewoner is regelmatig over het woud, de nesten liggen gewoonlijk 7 km uit elkaar. Met de opkomst van de Zeearend van één naar vier broedparen in de Pushcha sinds 1998 kwamen er helaas steeds vaker meldingen, dat er jonge Zwarte Ooievaars op het nest gepredeerd werden door (hierop gespecialiseerde?) Zeearenden.

Oehoes en Laplanduilen

Op een dag in april 1999 werd ik afgezet voor een wandeling in een groot ontginningsgebied (voormalig moeras), Diky Nikor. Dit gebied

behoort aan een grote collectieve boerderij (kolchoz). In een hoek van dit uitgestrekte gebied was een authentiek dorpje bewaard gebleven van zes boerderijtjes. De veestapel van het dorpje telde zes koeien. Een kolonie van 21 Ooievaars *Ciconia ciconia* broedde in grote oude populieren rond het dorpje Babiniec. Eén groot nest scheen onbezet te zijn. Toen ik het nest zorgvuldig observeerde, zag ik twee oorpluimen en – tot mijn grote verbazing – twee enorme oranje ogen over de nestrand naar mij staren: het was een Oehoe, broedend op 3 à 4 m afstand van twee bezette ooievaarsnesten! De Oehoes bleken later twee jongen te hebben. Dit was de eerste vondst van een bezet oehoenest in het Białowieżawoud. Tijdens latere nachtelijke inventarisatietochten in de Pushcha hoorden we op verscheidene plaatsen Oehoes roepen, op één plek zelfs twee roepend tegen elkaar. Mede op grond van enquêtes onder de boswachters kwamen wij op een aantal van 10-14 territoria van de Oehoe in de Belovezhskaya Pushcha uit. De meeste broeden in grote en eenzame elzenbossen. Aan de Poolse kant broeden hooguit twee à drie paren Oehoes.

Nest in elzenbroekbos, waarop achtereenvolgens Schreeuwarend en Laplanduil broedden.
Foto: Jan Elfink.

Jonge Oehoes in boomnest.
Foto: Nicolai Cherkas.

Na verscheidene tevergeefse nachtelijke tochten hoorden we op een avond in april 1999 rond tien uur 's avonds de onmiskenbare zang van een Laplanduil in het zuidelijke deel van de Pushcha. Deze klinkt als een diep 'hwoe... hwoe... hwoe...' in een serie van in totaal negen tot tien noten, aan het eind dalend en zwakker wordend. In tegenstelling tot de roep van de Oehoe, draagt de roep van de Laplanduil niet ver voor het menselijk oor. Wij vonden verse uilenballen in een boreaal type sparrenbos en lokaliseerden de vermoedelijke broedplaats (een voormalig schreeuwarendennest) in een nabijgelegen elzenbroek. De Laplanduilen hebben het nest in dat jaar inderdaad betrokken maar zonder broedsucces, mogelijk vanwege de lage woelmuizenstand. In 2000 broedden ze daar niet. De vermoedelijke oorzaak kwam in 2001 aan het licht: het territorium bleek overgenomen te zijn door een paartje Oehoes: onder de nestboom vonden we een zeer vitaal halfwas oehoejong met naast zich een geslagen Kievit *Vanellus vanellus*. In mei 2001, toen ik een groep Nederlandse ecotoeristen gidste, zagen wij in de avondschemering een heuse Laplanduil zitten in een boom aan de rand van het Dikoiemoeras. Wat een imponerende verschijning! Een gerichte inventarisatie in 2004 bracht een cluster van vijf paar Laplanduilen aan het licht rond een moerasgedeelte van minder dan 10 km²; de territoria werden gelokaliseerd op de baltsroep. Op een mooie avond in april zagen wij er twee roepende mannetjes Laplanduil op slechts 700 m uit elkaar; voor onze verbijsterde ogen bleven de reuzenuilen zitten roepen (op 8-10 m hoogte in elzen) terwijl wij eronder stonden... In 2005 werden er liefst zes broedgevallen in de Belovezhskaya Pushcha vastgesteld, waarvan drie rond hetzelfde moeras als het jaar tevoren.

De Laplanduil is een zeldzame broedvogel in het Wit-Russische deel van het Białowieżawoud.
Foto: Nicolai Cherkas.

Voorkeursbroedplaatsen zijn oude nesten van arenden en Zwarte Ooievaars in afgelegen natte bossen en op eilanden (zandopduikingen) in het Dikoiemoeras. Dit moerasgebied is 15.000 ha groot waarvan 8000 ha open moeras. In juni 2005 zagen wij daar een magnifiek wijfje Laplanduil met drie uitgevlogen jongen: het eerste met zekerheid vastgestelde geslaagde broedgeval in de Pushcha. Drie uitgevlogen jongen is uitzonderlijk, meestal hebben de Laplanduilen in Wit-Rusland maar één of twee uitgevlogen jongen (De Bruijn, in voorbereiding). Verscheidene jaren heb ik premies aan de lokale boswachters uitbetaald om de Laplanduilen te beschermen. Geleidelijk is duidelijk geworden, dat de Belovezhskaya Pushcha zeven à negen paren Laplanduilen herbergt, die echter niet elk jaar tot broeden komen: dat laatste is afhankelijk van een goede woelmuizenstand. De soort heeft tot dusver nog nooit gebroed in het Poolse deel van het Białowieżawoud. Wel zijn er de

afgelopen jaren enkele waarnemingen daar gedaan van solitaire Laplanduilen, die ongetwijfeld afkomstig zijn uit het Wit-Russische deel waar de leefcondities voor deze soort (uitgebreide lage moerassen omgeven door natte veenbossen) veel gunstiger zijn.

Korhoenders en Auerhoenders

Tijdens voorjaarsstochten in 1999-2003 voerde ik jaarlijks onderzoek uit naar het voorkomen van het Auerhoen in de Belovezhskaya Pushcha. Daartoe bezocht ik de meeste bekende baltsplaatsen in de schemering. Soms baltsen de schuwe vogels, vaak ook niet. Pas na twaalf expedities kreeg ik mijn eerste Auerhaan ook te zien en wel tijdens de avondbalts in de zuidelijke boswachterij Jasenskaje. Vanuit een verdeckte plek in een prachtig 180-jarig grove dennenbos met veel bosbessen in de ondergroei, zag ik een grote haan baltsen op een dikke horizontale zijtak van een oude den. Afgestoken tegen de avondhemel draaide hij zijn baltsritueel af, inclusief het oprichten en openvouwen van de enorme waaivormige staart. Het is in mijn beleving één van de meest indrukwekkende natuurervaringen geweest die ik in een halve eeuw heb opgedaan, waartoe ook de prachtige sfeer in het woud bijdroeg.

Naast het eigen veldonderzoek ondervroeg ik ornitholoog Nicolai Cherkas en lokale boswachters en jagers naar het huidige en vroegere voorkomen van het Korhoen en Auerhoen in de Belovezhskaya Pushcha. Beide soorten zijn zeer zeldzaam geworden in het Midden-Europese laagland en uit een oogpunt van natuurbescherming erg waardevol. In het Poolse deel van het Białowieżawoud zijn ze

Het Korhoen broedt nog aan de Wit-Russische kant van het Białowieżawoud.
Foto: Mark Zekhuis.

Kaart van het Wit-Russische deel van het Białowieżawoud (Belovezhskaya Pushcha), gemaakt met financiële steun van Vereniging Natuurmonumenten.

uitgestorven in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw.

Rond 1980 werden nog 75-100 Baltsende Korhanen gemeld van de Belovezhskaya Pushcha, verdeeld over minstens vijf groepen. Rond 1990 waren de aantallen teruggelopen tot 40-50 hanen verspreid over vier gebieden. In 1999-2003 waren er nog maar 20-25 Korhanen verspreid over drie gebieden. In die jaren konden wij nog 10-12 baltsende mannetjes observeren op een baltsplaats tegen de zuidrand van de Pushcha. In dit gebied leken de aantallen stabiel of zelfs licht toe te nemen. Hun baltsplaatsen en foerageergebieden lagen daar grotendeels in kleinschalig cultuurland, wat nog traditioneel beheerd werd. Helaas verlaten de boeren steeds meer dit gebied, dat ook een waar paradijs voor de Hop *Upupa epops* is. (N.B.: Hierboven is de korhoenderpopulatie van het grote Dikoïemoeras buiten beschouwing gelaten, waar de Korhoenders

op zandopduikingen in het moeras baltsen. Een globale schatting kwam hier rond 2000 uit op zeventig 'paren').

Ook de aantallen Auerhoenders zijn ernstig teruggelopen gedurende de afgelopen decennia. Rond 1975 werden er nog meer dan honderd baltsende Auerhanen gemeld van de Belovezhskaya Pushcha, verspreid over minimaal twintig baltsplaatsen ('leks'). Rond 1990 was dit aantal al teruggelopen tot 40-50 hanen op twaalf leks (elk met twee tot zes hanen). In 1999-2003 waren er nog maar 19-21 baltsende Auerhanen verdeeld over acht leks (met elk slechts één tot vier hanen). Rondvraag onder de (weinige) kenners leverde als vermoedelijke oorzaken voor de achteruitgang op:

- (1) Het verdrogen en dichtgroeien van half-open Hoogveen-Dennenbos, met als gevolg achteruitgang van Eenarig Wollegras, een belangrijke voedselplant voor de hoenders;
- (2) Overbegrazing van andere voedselplanten (speciaal de wintergroene Blauwe Bosbessen en Vossenbessen) in auerhoender-habitats door een overmatige stand van Edelherten;
- (3) Predatie van nesten door Wilde Zwijnen en Wasbeerhonden (exoot opgerukt vanuit Rusland). Hieraan kan nog toegevoegd worden, dat Auerhoenders buitengewoon schuw zijn en vooral op hun baltsplaatsen niet gestoord mogen worden door 'ornitoeristen' (fotografen, jagers, 'twitchers').

In mijn rapportages naar het management van de beide Nationale Parken heb ik aangegeven, dat de enige kans om aan de Poolse kant van het Białowieżawoud Korhoenders en Auerhoenders terug te krijgen ligt in passende acties te ondernemen in de laatste brongebieden van beide soorten aan de Wit-Russische kant. Als dat niet gebeurt, wordt de kans op overleving van beide soorten ook in de Belovezhskaya Pushcha steeds kleiner. Grensoverschrijdende samenwerking bij de bescherming van kwetsbare populaties is dan ook van essentieel belang. Dat geldt ook voor de bijzondere grote zoogdieren van het Białowieżawoud zoals Wisent, Eland, Wolf, Lynx, Bever en Otter. Sinds de oprichting van een metershoog grenshek in 1981 is vrije migratie van grote zoogdieren tussen het Poolse en Wit-Russische deel van het woud onmogelijk.

Grensoverschrijdende samenwerking

Diep onder de indruk van het natuur- en cultuurerfgoed van het Białowieżawoud, kwam het idee op om een nieuwe Nederland-

Houten huis in een dorpje in de Belovezhskaya Pushcha.
Foto: Jan Elfrink.

se bijdrage te leveren aan het behoud van het woud in zijn geheel. Dit is immers één van de belangrijkste natuureservaten van Europa. Het is uniek vanwege het natuurlijke karakter en de uitgestrektheid van zijn bossen en vanwege de compleetheid van de ecosystemen met vitale populaties van zeldzame en bedreigde diersoorten.

Duidelijk was geworden, dat het Białowieża-woud als één ecologische eenheid gezien moet worden ondanks de politieke grens, die het gebied sinds 1944 in twee delen verdeelt. Het is belangrijk om internationaal bewustzijn en daaruit voortkomende financiële steun te verwerven voor de unieke waarden van het gebied. Om brede steun te krijgen zijn een aantal basisvoorwaarden essentieel, zo leerden wij van consultaties van experts op dit gebied. De beste kansen zouden er liggen voor grensoverschrijdende projecten waarbij overheden en niet-gouvernementele organisaties (NGO's) samenwerken.

Een dergelijke grensoverschrijdende samenwerking tussen parkmanagers en NGO's in

Polen en Wit-Rusland bleek in de praktijk niet zo'n vanzelfsprekende zaak te zijn gezien grote politieke en culturele verschillen. Toch lukte het om de directies van de beide parken en de voorzitters van de beide NGO's om de tafel te krijgen. Wij vergaderden in april 2000 in Białowieża (Polen) en in mei 2000 in Kamenyuki (Wit-Rusland), waarbij wij ons verenigden in een driestappenplan. Dit om de internationale samenwerking te versterken en vorderingen te maken om het Białowieża-woud als één samenhangend complex te beschouwen en te beheren.

De eerste stap ('kick-off') zou moeten zijn een grensoverschrijdende conferentie te organiseren waarin specialisten de situatie aan beide zijden van de grens bediscussiëren. Onderwerpen zouden daarbij moeten zijn: natuurbeheer, bosbeheer, landbouw, waterbeheer, cultuurhistorie en ecotoerisme. Een gemeenschappelijke slotverklaring en publicatie van de conferentieverslagen zouden een belangrijke output moeten zijn.

De tweede stap zou het opstellen van een integrale beheervisie en ontwikkelingsplan moeten zijn voor het hele Białowieżawoud. Het zou zowel bestaande plannen moeten omvatten als nieuwe ideeën moeten ontwikkelen. Dit alles binnen een raamwerk gericht op duurzame ecologische en economische ontwikkeling van het gebied zowel aan de Poolse als aan de Wit-Russische kant van de grens.

Een dergelijke integrale beheervisie zou uiteindelijk moeten leiden tot het identificeren van projecten op het gebied van waterbeheer, bos- en veenbehoud, ecologische landbouw, cultuurhistorie, ecotoerisme en het ontwikke-

Insignia van Tsaar Alexander III op brug langs de Tsarenweg in de Belovezhskaya Pushcha.
Foto: Jan Elfrink.

Meanders van de Narev nabij het dorpje Ashcep (Wit-Rusland).
Foto: Nicolai Cherkas.

len van een ecologisch netwerk voor het hele woud. Daarbij zouden de belangrijkste lokale partijen (zowel overheden als particulieren) betrokken moeten worden.

Voetsporen in de sneeuw

Terwijl ik in april 2000 de eerste stap voorbereidde, had ik opnieuw gelegenheid verschillende delen van de Belovezhskaya Pushcha en zijn ecosystemen te bestuderen. In de nacht van 6 op 7 april daalde de temperatuur binnen twaalf uur van 17 °C naar -4 °C en zware regen ging over in een sneeuwstorm. Er lag het plan om gedurende drie dagen de verafgelegen noordelijke en oostelijke delen van de Pushcha te verkennen. Ik zou ondergebracht worden in de verre boswachterijen, waarbij ik verzekerd was van de hulp van alle lokale boswachters. Inspelend op de onverwachte mogelijkheden, vroeg ik hun mij te helpen om voetsporen van zoogdieren in de sneeuw op te sporen en te identificeren. Het werd een ervaring om nooit te vergeten. Het besneeuwde woud was wondermooi. Naast de talloze sporen van hoefdieren zoals Ree, Edelhert en Wild Zwijn vonden we de sporen van de volgende dieren: vijf Vossen, één Das, één Boommarter, drie Otters (één zien zwemmen in een meertje), twee Amerikaanse Nertsen, veel Wisenten (een kudde van 38 stuks gezien inclusief elf stieren en zes kalveren), zes Elanden (drie gezien in een moeras), vijf Bevers, zeven Wolven (één een bosweg zien oversteken) en twee Lynxen! Voor mij, als ecooloog en natuurbeschermer, was het een weergaloze ervaring de aanwezigheid van al deze dieren 'te zien en voelen'. Beter had het woud zijn rijkdom niet kunnen demonstreren.

Vele van deze dieren zijn eeuwen geleden in Nederland uitgestorven, maar er spelen gedachten om enkele soorten in Nederland te (her-)introduceren. Met de Bever en de Otter is dat al geschied. Hier 'zag' ik ze in hun natuurlijke omgeving en kon ik hun gedragingen bestuderen dankzij de talenten en ervaringen van mijn deskundige helpers.

Sporen van de Lynx; op de achtergrond komen de sporen van een Vos erbij.
Foto: Onno de Bruijn.

Winter in het woud.
Foto: Onno de Bruijn.

Boek in drie talen

Terug in Nederland kreeg ik financiële steun van Natuurmonumenten voor de eerste stap van ons plan, de grensoverschrijdende conferentie. Tezamen met de directie van de beide Nationale Parken en de NGO's in Polen en Wit-Rusland organiseerden wij een driedaagse conferentie van 27-29 juni 2000, deels in Polen en deels in Wit-Rusland. Daartoe werden leidende parkmanagers en vooraanstaande wetenschappers uitgenodigd, in totaal veertig personen. Allen accepteerden de uitnodiging. Het was de eerste keer dat op deze schaal een grensoverschrijdende conferentie over het Białowieżawoud als geheel werd georganiseerd. De motivatie, uitdagingen en gewenste toekomstrichting werden vastgelegd in een tien punten tellend manifest: het 'Białowieża-Kamenyuki-Appel 2000' (<http://www.bp21.org.by/en/books/vozz>). De parkmanagers en de wetenschappers bewerkten hun conferentiebijdrage tot in totaal vijftien artikelen, die het parkbeheer, natuurbehoud, bosbeheer, veenbeheer, landbouw, cultuurhistorie en ecotoerisme beschrijven zowel aan de Poolse als aan de Wit-Russische kant. De artikelen zijn gebundeld in een boek onder redactie van dr. Cz. Okołów (Polen), dr. H. Kazulka (Wit-Rusland) en mijzelf onder de titel: 'The Białowieża Forest in the Third Millennium. Challenges for Nature Conservation and Sustainable Development' (De Bruijn et al. 2002). Naast een Engelse versie is er ook een Russische versie (2002) en een Poolse versie (2003) verschenen. Daaraan zijn in totaal zes tolken te pas gekomen. Aan de boeken zijn de beide fraaie kleurenkaarten van het Poolse en Wit-Russische deel van het

woud toegevoegd.

Ter voorbereiding van stap twee en drie van ons actieplan is in april 2004 in Brussel in het kantoor van IUCN Europa een internationale conferentie georganiseerd met de belangrijkste stakeholders. Hierin werd de wil van alle betrokken partijen vastgelegd om tot een grensoverschrijdende beheervisie voor het woud en concrete projecten te komen: het 'Białowieża-Kamenyuki-Brussels Appeal 2004' (<http://www.bp21.org.by/en/news/0404>). Belangrijke punten hierin zijn afstemming van het beheer aan beide zijden van de grens, samenwerking van wetenschappers, herstel van de natuurlijke waterhuishouding, herstel van oude aangetaste bosccosystemen, ontwikkeling van een strategie voor duurzame landbouw, uitbreiding van de strikte reservaten en het Białowieżawoud deel laten uitmaken van het Pan-Europese ecologische netwerk.

Arenden en Slechtvalk

Ter voorbereiding van stap twee en drie van ons plan bezocht ik in 2004 en 2005 weer verscheidene malen de Belovezhskaya Pushcha. Ter afwisseling van de soms wat langdradige en moeizame besprekingen maakte ik diverse trips naar de verschillende delen van de Pushcha. Daarbij richtte ik mij in het bijzonder op arenden, waarover weinig bekend was aan de Wit-Russische kant. De Schreeuwarend is in de Belovezhskaya Pushcha algemeen. Een voorzichtige schatting in het begin van deze eeuw leverde 60-75 broedparen op. De meeste paren broeden niet ver van rivierdalen en open cultuurlakten (graslandcomplexen) waar ze meestal jagen,

maar er zijn ook paren die diep in het woud broeden. De Slangenarend is jaarlijks broedvogel met één tot drie paren. Ik zag ze jagen op Ringslangen boven het Dikoïemoeras en de Diky Nikorontginning in het noordoosten en eens boven het dal van de Belaja in het zuidwestelijke deel van de Pushcha.

Als grote bijzonderheid blijkt ook de Bastaardarend te broeden in de Belovezhskaya Pushcha. De biotoop bestaat uit uitgestrekte open trilveenmoerassen met daarin eilanden (zandopduikingen) begroeid met oud natuurlijk bos. De Bastaardarend is alleen door ervaren waarnemers van de Schreeuwend te onderscheiden. Een eerste indicatie is meestal het wat zwaardere silhouet (met bredere vleugels en kortere, meer wigvormige staart) en de geheel donkerbruine bovenvleugel (de meeste adulte Schreeuwenden hebben een lichte geelbruine voorvleugel). Half april 2004 ontdekten wij een baltsend mannetje Bastaardarend boven het centrale deel van het Dikoïemoeras. De arend vloog op circa 100 m boven het moeras. De baltsvlucht is een zeer spectaculaire opeenvolging van diepe duikelingen met dichte vleugels, waarna de vogel steil omhoog suist. Vlak voor het bereiken van het hoogste punt spreidt hij zijn vleugels. Op het hoogste punt hield de arend iets achterover, waarbij kort de diepzwarte ondervleugeldekveren oplichtten. Dit is het enige doorslaggevende kenmerk ten opzichte van de Schreeuwend, die lichte (geelbruine) ondervleugeldekveren heeft. 'Onze' Bastaardarend herhaalde wel tien keer deze spectaculaire guirlandevlucht in het aangename voorjaarszonnetje. Wij zagen ook het wijfje vliegen. De broedplaats lag in een oud fijnsparren-elzenbos op een lage zandrug in het moeras. Dit broedterritorium is jarenlang achtereen bezet geweest. Wij zagen 'het' paartje Bastaardarend nog in april 2010, toen het voor een sneeuwstorm uit laag over ons heen zeilde. Volgens nader onderzoek van de APB zou de broedpopulatie in het Dikoïemoeras uit twee tot drie paren bestaan.

Nog zeldzamer als broedvogel is de Dwergarend *Hieraetus pennatus*, die hier de uiterste grens van zijn broedareaal bereikt. Uit de periode 1975-'90 zijn twee nestvondsten uit het warmere zuidelijke deel van de Belovezhskaya Pushcha bekend, daarna zijn er vrijwel geen betrouwbare waarnemingen gedaan. Wij waren dan ook uiterst verheugd om op 28 juni 2005 (dus midden in de broedtijd) in de zuidelijke boswachterij Pasukauskaja een

Dwergarend te zien jagen. De vogel kwam uit een oud eikenbos omhoog, schroefde zeer snel tot grote hoogte op en zeilde af naar de rand van de Pushcha. Het was een Dwergarend van de donkere kleurfase.

Nauwelijks een uur later zeilde vlakbij een adult mannetje Slechtvalk *Falco peregrinus* voorbij. Wat een geluksdag! Zouden er dan hier toch weer boombroedende Slechtvalken zijn, dit gezien het ontbreken van hoge gebouwen binnen een straal 20 km in de omtrek. De hele boombroedende Slechtvalken-populatie van het Midden-Europese laagland is in de periode 1955-'75 uitgestorven. In de Belovezhskaya Pushcha broedden in de periode 1948-'58 (vóór de crash) nog vier à vijf paren Slechtvalken blijkens gegevens in het archief van het Nationale Park. De broedplaatsen lagen ver uiteen (meer dan 20 km uit elkaar). De vogels broedden in oude nesten van Raven *Corvus corax* en Bonte Kraaien *Corvus cornix* in oude dennen aan de rand van rivierdalen en cultuurvlakten. Het broedsucces was toen al laag: gemiddeld minder dan één uitgevlogen jong per nest. Inmiddels is er na herintroductie weer een boombroedende populatie Slechtvalken in

De bijzondere Bastaardarend broedt in het Dikoïemoeras in het Wit-Russische deel van het woud.
Foto: Nicolai Cherkas.

Intensieve houtkap bedreigt het Poolse deel van het Białowieżawoud

Het Białowieżawoud is het best bewaarde laaglandoerbos van Europa en als zodanig van onschatbare waarde. Het biedt onderdak aan de grootste natuurlijke populatie van de Europese Wisent en het herbergt grote populaties van zeldzame en bedreigde broedvogels van ongerepte bossen. Recent heeft de conservatieve en nationalistische Poolse regering het plan opgevat de houtoogst in delen van het bos, die niet onder het Nationale Park vallen, sterk te intensiveren. In 2012 werd na veel overleg een beheerplan voor tien jaar opgesteld waarin een redelijke mate van houtoogst voorzien was en waarmee ook de meeste natuurbeschermers vrede konden hebben. Volgens de nieuwe plannen zal de houtoogst echter maar liefst verdrievoudigd worden ten opzichte van het nog lopende beheerplan. Als motief wordt de aantasting van delen van het bos door een bastkever, de Letterzetter *Ips typographus*, opgevoerd. Deze kan flinke opstanden van de Fijnspar zo sterk aantasten dat deze afsterven. In productiebossen is dat inderdaad een probleem, maar boscologen betogen dat dit in oerbossen tot de natuurlijke processen behoort en vanzelf uitdooft. Bovendien tast de Letterzetter geen loofbomen aan, die het grootste deel van het Białowieżawoud vormen. De voorgenomen intensieve houtkap van door de Letterzetter aangetaste bestanden heeft veel protesten opgeroepen, zowel in Polen als daarbuiten. Met dit conflict is een al tientallen durende controverse tussen bosbouwers en natuurbeschermers weer opgelaaid. De Poolse regering is vast besloten door te zetten en heeft inmiddels een groot aantal leden van de Raad van Natuurbescherming, die protesteerden tegen de intensivering van de houtkap, ontslagen en vervangen door voorstanders. Uitvoering van houtkap gevolgd door aanplant op een dergelijke schaal zal volgens boscologen leiden tot een onomkeerbare omzetting van een groot deel van het Poolse Białowieżawoud in productiebos. Natuurbeschermers in heel Europa protesteren hier tegen. Zij stellen, dat onderzoek heeft uitgewezen dat de door de Letterzetter aangetaste bosdelen zich onder invloed van klimaatveranderingen en natuurlijke processen vanzelf zullen herstellen. Bij nietsdoen beheer ontstaat er spontaan een gemengd bostype met minder Fijnspar. Dood hout hoort bij het oerbos en veel zeldzame organismen zijn hieraan gebonden; zo vormen dode Fijnsparren een belangrijk onderdeel van het habitat van de zeldzame Drie-teenspecht. Tegenstanders van de intensieve houtkap wijzen er verder op, dat het Poolse deel van het woud valt onder het Europese Natura-2000 programma, dat gericht is op het behoud van de biodiversiteit. Een vertegenwoordiger van de Europese Commissie heeft inmiddels gezegd dat er een onderzoek is gestart of het besluit tot het verdrievoudigen van de houtoogst in het oerbos van Białowieża wel legaal is. De Europese Commissie is alleen bevoegd om een zogenaamde 'Inbreukprocedure' te starten, waarna ze een boete of dwangsom kan opleggen. Dit vergt echter tijd en intussen is de geïntensiverde houtkap in Białowieża gestart...

oostelijk Duitsland in de deelstaten Mecklenburg en Brandenburg.

Forest of Hope

Voor de conferentie in Brussel in 2004 is het gekomen tot samenwerking van Natuurmonumenten met het ECNC, het European Centre for Nature Conservation. Wij besloten stap twee en drie van ons oorspronkelijke actieplan te gaan uitvoeren onder de inspirerende naam 'Forest of Hope'. Er is in samenwerking met de Poolse en Wit-Russische stakeholders in 2004-'05 een projectvoorstel gemaakt om te komen tot een grensoverschrijdende beheervisie voor het Białowieżawoud met afgeleide projecten op

de volgende gebieden: hydrologie, bosbeheer, ecotoerisme alsmede het ontwerpen van een ecologisch netwerk voor het hele woud, aansluitend bij het Pan-Europese ecologische netwerk. Voor het realiseren van dit project is een aanzienlijke subsidie verkregen van het (toenmalige) Nederlandse ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit in het kader van het Actieplan BBI Matra 2005-'08. Onze projectpartners waren weer de beide Nationale Parken (Polen en Wit-Rusland), de NGO's (PTOP en APB) en het Poolse Staatsbosbeheer, dat het overgrote deel van het Poolse deel van het woud beheert. Voor het project werden maar liefst dertig deskundigen (managers en wetenschappers)

uit Polen en Wit-Rusland ingeschakeld. Er vond op 6 en 7 april 2006 een succesvolle werkconferentie plaats in Białowieża, waarin de uitgangspunten zijn vastgelegd in het 'Forest of Hope Appeal 2006'. In 2007 is het eindrapport verschenen getiteld 'Białowieża Forest Cross-border Ecological Network - A Forest of Hope' onder redactie van de beide projectleiders (De Bruijn & Vegh 2007). Het rapport bevat de uitgangspunten en concrete projectvoorstellen op het gebied van bosbeheer, hydrologie en duurzaam toerisme alsmede een kaart met een grensoverschrijdend ecologisch netwerk voor het gehele Białowieżawoud. Onderdeel van het netwerk is het voorstel om op vier plaatsen in het grenshek openingen te maken voor de vrije passage van grote zoogdieren van het Poolse deel naar Wit-Russische deel van het woud en vice versa. Het rapport is te downloaden via <http://www.ecnc.org/projects/green-infrastructure/bialowieza-forest>.

De bevindingen van de experts van het 'Forest of Hope'-project dragen bij aan een ecologisch en sociologisch meer samenhangend Białowieżawoud, met respect voor zowel de natuurlijke als de culturele waarden. Wat het project zo bijzonder maakte, is dat er consensus bereikt is om beter samen te werken tussen stakeholders van zo'n diverse

pluimage, ondanks verschillen in belangen en cultuur. Dit dankzij een gemeenschappelijk gevoel gebaseerd op respect voor elkaar en voor het fameuze Białowieżawoud. Hiervan uitgaande kunnen het woud en zijn omgeving zich ontwikkelen tot een voorbeeldgebied in Europa voor duurzame ontwikkeling.

Nawoord

Er zijn enkele jaren verstreken sinds het verschijnen van ons eindrapport. Naast enkele minder verheugende ontwikkelingen (zoals het verharden van zandwegen in de Belovezhskaya Pushcha) zijn er ook enkele goede ontwikkelingen te melden. Zo is de 'wilderniszone' (met de hoogste beschermingsgraad) in het Wit-Russische deel in 2004 van 15.000 ha naar 30.000 ha uitgebreid en in 2012 zelfs naar 57.000 ha. Ook in het Poolse deel zijn er belangrijke natuureservaten bijgekomen en is het Białowieża Nationale Park vergroot. In 2014 heeft een grote uitbreiding plaatsgevonden van het grensoverschrijdende Werelderfgoed van de UNESCO. Voorts is een deel van de Diky Nikorontginning (oorspronggebied van de Narevka) in Wit-Rusland onder het Nationale Park gebracht. Hetzelfde geldt voor 7500 ha Dikoïemoeras, dat tot de kolchoz 'Rode Partizaan' behoorde en bedreigd werd. Toen de overdracht naar het Nationale Park

Bosbeek in het voorjaar.

Foto: Jan Elfrink.

De Narevka nabij Białowieża.

Foto: Jan Elfrink.

dreigde af te ketsen door geldgebrek, heb ik deze kunnen financieren uit eigen middelen. Nu is het hele Dikoiemoeras veiliggesteld als natuurreervaat. Recent is men aan de Poolse kant begonnen met het ‘renatureren’ van het riviervtje Narevka in het dorp Białowieża door het opengraven van oude meanders. Dit was één van de prioriteiten genoemd in het ‘Forest

of Hope’-project. Helaas staat momenteel de samenwerking tussen Polen en Wit-Rusland weer onder druk door geopolitieke spanningen. Hopelijk geeft dit niet een terugslag in de samenwerking op regionaal niveau. Voor het nog altijd verdeelde Białowieżawoud geldt vanuit historisch en ecologisch standpunt: ‘Er is maar één woud, uniek en ondeelbaar’.

■ drs. O. de Bruijn, Morshoekweg 39, 7552 PE Hengelo, (074) 243 24 52.

LITERATUUR:

- Bruijn, O. de, Cz. Okolów & H. Kazulka (red.) (2002):** The Białowieża Forest in the Third Millennium: challenges for nature conservation and sustainable development. Proceedings of the cross-border conference held in Kamenyuki (Belarus) and Białowieża (Poland) from 27th to 29th June 2000. Lavrov, Brest. 126 pagina's, incl. 2 kaarten (1:50.000). Russische editie 2002 en Poolse editie 2003.
- Bruijn, O. de & M. Vegh (red.) (2007):** Białowieża Forest Cross-border Ecological Network – A Forest of Hope. Vereniging Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- Gooders, J. & A. van den Berg (1989):** De belangrijkste vogelgebieden in Europa. Zomer & Keuning, Ede.
- PTOP (1993):** Białowieska Puszcza. Białowieża Forest - Polish part. Map 1:50.000. Białystok.
- PTOP (1998):** Belovezhskaya Pushcha. Białowieża Forest - Belorussian part. Map 1:50.000. Białystok.